

Х94.342
Б-34

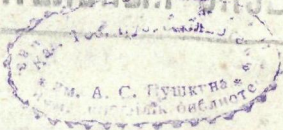
САПАРҒАЛИ БЕГАЛИН

Архивтік қор.
Архив Фонд

ҚЫРАН КЕГІ

(Ертегіден алынып жазылған)

ОБЯЗАТЕЛЬНЫМ ЧИТАТЬСЯ

ҚАЗАҚТЫҢ МЕМЛЕКЕТТІК БІРІККЕН БАСПАСЫ
АЛМАТЫ — 1944

894. 342-1

4-

5-34
2

Арнау:

Ұрпақтың бахытын өкसेген,
Ғылымның шыңын көксеген,
Бірақ, мауқын баса алмай,
Барымен базар ашалмай,
Арманда кеткен жас баурым
Мағсұт саған арнадым.

С. Бегалин

Ескерту:

Педагогика ғылымының білімпазы болу жолында жүріп, ауырып, 1940-жылы қайтыс болған, осы теманы балалар үшін жаз деп тапсырған бір туған бауырым осы Мағсұт еді.

ҚЫРАН КЕГІ

1. ТАНЫСТЫРУ.

Жырбастайық тындаңыз,
Ертегі Сарықұс кегінен,
Ертеқ боп қалған бұл аңыз,
Тнейден құс бегіден.

Көк қыранын түлетіп,
Құсбегі құстан күй тапқан,
Жер тағысын жем етіп
Қырандар жанға сый тапқан.

Құсбегіде кім озған
Құс тіліне Тнейден,
Жал айыр Шора қол созған,
Тендесі екен Тнеймен.

Шорада үлкен хасиет,
Тілдес бопты бар құспен,
Тнейде үлкен хасиет
Уялас екен сарықұспен.

Бұл екеуі тұрғанда,
Арқамен бүркіт ұшпапты,
Жерге қонса жібермей
Жалайыр Шора ұстапты.

Сонан қалған мақал бар,
«Қонбасам канат талады,

Қонсам жерге қоймайды
Тнеймен, Шора алады».

Көк қыранын күңірепкен,
Арқада талай құсбегі,
Сонан қалған құл бір жыр,
Ертек боп қалған құс кегі.

II. ТНЕЙДІ АЛҒАН ҚҰС

Ел аузында ертегі
Ертеден қалған аңыз бар,
Тыңдасаң кейбір аңызды,
Алуан сыр бар маңыз бар.

Ертеден ертек сақтағыш,
Кәрі құлақ қарт та бар,
Кейінгіге тапсырғыш
Әңгімешіл салт та бар.

Жаскүнімен жантартып
Ертек десе ес қалмай,
Тыңдаушы едім құмартып,
Ұзақ түнде бір талмай.

Әңгімешіл әжемнің,
Аузына төсеп құлақты,
Отырғанда бір күні
Әжем ұзақ жыр айтты:

— «Тыңдай бер кел қарағым,
Айтамын бір ертекті,
Ертеқтей елге жайылған,
Болған осы бір кепті.

Қарқаралдың бауырында
Самаладай Сарытау бар,

Сарытаудың асқар биігі,
Тней деген бір дәу бар.

Ол қалай Тней атанды,
Десең балам жыр тында,
Сарытауда өскен құсбегі,
Ер Тнейден ісыр тында...

Тнейде көп дәулет жок,
Дәулеті оның аң екен,
Кұмары құс аң баққан,
Асқан сері жан екен.

Тәкаббар бойын өр ұстап,
Хан қараға бас ұрмай,
Қолындағы сарықұсын
Сақтаған кәуһар тасындай.

Тней мен сарықұс бірге өскен,
Дейді мұзды қыяда,
Киіктен тоят бірге алған,
Күздағы қыйын ұяда.

Ол қалайша болғанын,
Айтайын балам ал ұғып,
Мағанда қарт анам
Бір кезде сүйіп кеңес қып.

Жас Тнейдің әкесі,
Сұр мерген екен аң баққан.
Құралайдың текесін,
Терісін жыртпай көзге атқан.

Сарытауды сырттай ой түңлік,
Көктемде ағып жатыпты,

Суға түскен киіктен,
Мерген бір теке атыпты.

Сорғалап көктен бір қыран,
Текеге тура түйіліп,
Іліп ап атқан текені,
Қанбақтай қағып үйіріп.

Жөнелді, алып көтеріп,
Айналып ұшып аспанға,
Тартты Сарытау шыңына
Қонбай қыя тастарға.

Таңғажайып Сұр мерген,
Қыранның мынау ісіне,
Текені алып шыңға ұшқан,
Өлшеусіз асқан күшіне.

Үйіне қайтты Сұр мерген,
Қыран кетті текені ап,
Бұдан бұрын жоқ көрген,
Кұс күштісің мұндай тап.

Аң кұмар мерген аңсары,
Ауып құсқа күндіз түн,
Кұс жолына телміріп,
Еш адамға қатпайды үн.

Узақ көктем күнінде,
Түспей қырдың басынан,
Жас Тнейде қалмайды
Мерген әке қасынан.

Аңдыйды құстың ұшқанын,
Қай таудан қандай қыядан,

Әлде қыран ұшады,
Жақыннан салған ұядан.

Отырады екен телміріп,
Аспанға қарап көз сатып,
Шықты қыран бір күні,
Оқтай ойнап көкке атып.

Айналып шығып аспанға,
Қыран гінтіп алапты,
Ордалы ойда киік жоқ,
Серппей сүзді қанатты.

Бүркеніп бұйра қарағай,
Сарытау дыңы көк бойлап,
Алапты сүзіп жүр қыран
Құйқылжып бұлтпен көкте ойнап

Үстінде киік тоны бар,
Қаратқан жүнің сыртына,
Бала Тней мергеннен,
Қалмай өрге ұмтыла —

Келе жатты тұрғыға,
Көзі көкте Сұр мерген,
Құйылды қыран бұрыла,
Шабытқа түсіп аң көрген.

Түйіліп қыран суылдап,
Сұр мергеннің үстіне,
Қайқаң етіп қайта атып,
Аспандай бір аз ұштыда,

Шаншыла қайта құйылып,
Балаға түсіп жарқ етіп,

Іліп алып жөнелді,
Атқанша болмай жалт етіп.

Құрып алып мылтығын,
Білтесіне от бергенше,
Алыстап кетті ақымық,
Мерген көзге ілгенше.

Мылтығын ала абдырап,
Жүгірді мерген биікке,
Ойда жоқта кездесті,
Өкінішті бір күйікке.

Есі шықты мергеннің,
Жүгірді ойда атына,
Кұс қарасы үзіліп,
Кірді таудың артына.

Тұра шапты мінді де
Мерген атын төбелеп,
Жетті шыңға бүркітші,
Күн батарда көбелеп.

Ушқан кұста із бар ма,
Баладан жоқ түк белгі,
Сұр бейуакта есіз тау,
Түн жамылып түнерді.

Бзындап соқты суық жел,
Күңіреніп жатты ну тоғай,
Гүлетіп әнге салғандай,
Сыбдырлап жыныс қарағай.

Бейуакта мерген зарланып,
Отырды орман ішінде,

Айырылып жалғыз баладан,
Көргендей болды түсінде.

Есеңгіреп өзіне
Сенбегендей болады,
Екі көзге мөлдіреп
Хасірет жасы толады.

Қарағай, қайың суылдап,
Сөйлескендей желменен,
Маужырады аспан көк,
Бал алысып жерменен.

Сандалып тұрып Сұр мерген
Күңіренген зарлы үнменен,
Хасіретпен қайтты қосына
Тыңдады жалғыз түн керең.

III. ҚЫРАН ҰЯСЫНДА

Баланы ілген ақыиық,
Айланып шығып аспанға,
Қанат күйрық суылдап,
Тартты биік асқарға.

Шықбайды үні баланың,
Уқпады түсті не күйге,
Алыстап беті даланың,
Аспандай берді кұс мүлде.

Булығып көзге жас толып,
Дірілдейді тұла бой,
Қол аяқ кеткен созылып,
Жыйнақталмай қашқан ой.

Қанат күйрық суылдап,
Шеңгелдеп қысқан қыран кұс,

Айланып ұшып баланы ап,
Бір биікке тұспа тұс

Келді де, зәулім жартастың,
Төсінде үңгір тас ұя,
Соған келіп қонды құс,
Жылмағай жартас құз қыя.

Ақ үрпік жалғыз балапан,
Ашып аузын қыранға,
Шырылдады талпынып,
Әлде құмар тірі аңға.

Тней жатыр талықсып,
Тастады сүркіт әкеліп,
Бауырына басып баласын,
Жемтіктен қыран жем беріп,

Тоғайғандай балапан,
Тоят алып қоң еттен,
Бұтаға төсеп бауырын,
Жатты түсіп етбеттен.

Бауырына басып баласын,
Қыранда шөкті ұяға,
Жатыр Тней қозғалмай,
Тас үңгір тар ұяда.

Есін жыйып бір кезде,
Көз жіберді жаң жаққа.
Бөленді жартас түнменен,
Тау томсарып бейуақта.

Алыста батқан алтын күн,
Бұлттарға нұрын шапақтап,

Төменде орман шуылдап,
Жел күңіреткен кешкі шақ.

Уяның іші көп жемтік,
Томарылып жатыр бөкендер,
Құлжаның жатыр шорттасы,
Елік, марал аң иелер,

Ет кызумен білмеген,
Мұршада келмей елеуге,
Жарасы сыздап Тнейдің,
Тырнақ осқан жон кеуде.

Жараға шыдап жас Тней,
Жатты бағып қыранды,
Уяға түзден әкеліп,
Жыйнаған жемге көп аңды.

Қыранда жалғыз балапан,
Қыяға сактап өсірмек,
Осында-ақ баулып қырып аң,
Ушқанда соған түсірмек.

Тоят беріп коң еттен,
Жылы қанмен шыйратпақ,
Ушқанда анау жас қыран,
Аң біткенді кыйратпақ.

Қозғалуға қыраннан,
Қорқып Тней түнімен,
Жатты атқанша жазғы таң,
Құздағы қыран үнімен.

Таң сімерлеп атқанда,
Дүр-дүр қыран сілкініп,

Уяның қонып шетіне,
Бөкеннің санын бір бүріп,

Балапанға жемтіктен,
Жұлып-жұлып жем тастап,
Күн шыға қыраң аспанға,
Көтерілді кұлаштап,

Алыстап қыран кеткенсоң,
Көтерді басын жас Тней,
Балапанның қасына
Келді жылжып іркілмей.

Балапан қорқып шошынып,
Көрмеген бұрын тірі жан,
Қозғалар ұшар дәрмен жоқ,
Шырылдап бұқты балапан.

Әкеден көрген үлгі бар,
Құсқа кұмар әрі епті,
Балапанды қолға алып,
Алғызды жемге жас етті.

Шетіне шығып ұяның
Қараса Тней етекке,
Үсті найза бойламас
Асты кұзар тіп-тікте,

Жылмағай жартас бетінде,
Ойғандай қолмен бұл ұя,
Аяқ салар бұдыр жоқ,
Айнадай тегіс зым зыя.

Үміт үзіп түсуден, —
Қоштасып бала өмірмен,

9.
2.
Құздағы қыйын ұяда,
Қол ұстасып өліммен.

Артында қалған ата-ана,
Қарындасы Қарлығаш,
Бәрін ойлап сандала,
Екі көзден төкті жас.

Аярма қыран әкелген,
Баласына жем үшін,
Баса ма енді жас Тней,
Еркіндеп жатық жер үстін.

Еркімен ойнап далада,
Еріксе әке қасында
Шығатын аңға далаға,
Ойнақтап Сарытау басында.

Осылардың бәрінде
Ойланып Тней зарланып,
«Секірсем тастан өлемін,
Ұяда жейді құс алып».

Деп зарланып Тней жас,
Көзінен жасы бұршақтап,
Көзі түсті үңгірге,
Ұяның төрі тар қыспақ.

Жағалап Тней үңгірге,
Қарады кіріп төріне,
Бойлады қуыс қыялап,
Жартастың тіктей өріне.

Бірақ, арты түй-түйық,
Төбеден бір су тамшылап,

Астына түсіп қуыстың,
Су іркілмей таусылад.

Таңдайы кепкен талықсып,
Қолын Тней тосады,
Су тамар жерді шұңқырлап,
Тней қолмен осады.

Тамшыдан өніп су болса
Жатағап Тней ұрттайды.
Әрі бекін, әрі су
Табылды орын шын жәйлі.

Бүркіт бұған енбейді,
Болады Тней қуыста,
Түспейді енді тірідей,
Көк тырнақ ажал уысқа.

Тамшыдан ұрттап шөл басты,
Бірақ жейтін жоқ көрек,
Қалайша шыдап аштыққа,
Қайткенде өлмес күн көред.

Болсада қандай қыйындық,
Өлімнен тірлік жақсырақ,
Шикі етті қалай ол жемек,
Тұрғанда қаны тамшылап.

Алғашқы күні нәр татпай
Жатты Тней қуыста
Ұйықтатпай жара сыздайды
Сыймады сарнап қуысқа.

Кездескен соң қыйындық,
Алысу керек айлалап,

Қыранның түспей көзіне,
Қуыстан орын сайлап ап.

Жататын болды Тней жас,
Жарада қайтты біртіндеп,
Шикі етке де үйренді,
Сорғытып күнге кесіп жеп.

Қоңшында жүрген кездікпен,
Қыртыстап алып жұқалап,
Дегдітіп қойып жейді еттен,
Өлмейтін күнде нәр алад.

Әлденеше өтті күн,
Қауырсындап балапан,
Тастап жүнін ақ үрпик,
Қанаттар жайып алақан.

Узарып күйрық көсіліп,
Қатайып тұяқ шеңберлеп,
Әкелген аңды бас салад,
Өзі түтіп өзі жеп.

Балапанның қасынан
Кетпейді Тней ерте кеш,
Енесі кетсе-ақ атып таң,
Құста болса көріп ес.

Балапанда жан тартып,
Тнейге әбден үйреніп,
Көрінсе Тней жем тілеп,
Үйретті қолдан жем беріп.

Таянып қалды балапан,
Ушар күні ұядан,

Көтерілмек жас қыран,
Аспанға зәулім қыядан.

Шарықтап аспан әлемін,
Жаймақшы көкте қанатын.
Күні жетіп толықсып,
Тоятын түзден алатын.

Балапан ұшша ұядан,
Жалғыз қалмақ Тней жас,
Қыранда аңды әкелмес,
Онда қалмақ Тней аш.

Түсуге жерге дәрмен жоқ,
Ойлану керек бір әдіс,
Табу керек бір айла,
Ушпай тұрып мынау күс.

Шіркін бала қыранды,
Баулыса осы жасынан,
Қайырып салса киікке,
Сарытаудың ұстап басынан.

Күс құмар Тней қуыста,
Өлім мен өмір шегінде,
Отырып ойлар аңшылық,
Кұмар ғой жаны тегінде.

Әрі ойланып бері ойлап,
Ақыл түсті Тнейге,
Өлімге көнбек оңайма,
Өлімді жас жан тілейме.

Ұяда жатқан Бөкеннің,
Жоң терісін таспалап,

Өрді жуан арқанша
Қыранды байлап тастамақ.

Қыран әбден күшейіп,
Қауырсыны катқанша,
Жартасты ұшпай айнала,
Аспанға шырқап тартқанша,

Ушырмай ұстап ұяда,
Бір бөлек арқан тағы өрді,
Жетіліп әбден балапан,
Шарықтап ұшар күн желді.

Күн асқан сайын талпынып,
Даладан, тілеп тоятын,
Аспанға қарап, қолдан жем —
Болды жемей қоятын.

Нажағай ойнап жәй түсті,
Бір күні орман шуылдап,
Түнеріп көкте кара бұлт,
Жел жартасқа суылдап —

Тұрғанда, байлап белінен,
Тней кұсты босатты,
Шыйрыққан қыран дауылмен,
Тнейді алып көкке атты.

Кұмартқан қыран ұяда,
Ушуға замғап шарыққа,
Тнейді алып жөнелді,
Дауылмен ойнап шарқта.

Аршындап ұшты алып құс,
Байлаулы Тней балақта.

Орманға қыран ойысты,
Қарауға әл жоқ жан жаққа,

Қанат күйрық суылдап,
Екпінінен жел тұрып,
Күйылды жерге неге құс,
Жемекпе әлде өлтіріп.

Қалың жыныс орманға,
Таяна берді төмендеп,
Қонуға қыран ойланды,
Әлде бір аңды жерге кеп.

Жер бауырлап сыдыра,
Ұшты ағаштың басымен.
Өте берді қыйыстап,
Зор қарағай қасымен.

Қарағайды қапсыра,
Алды Тней кұшақтап,
Құста үзе алмай байлауды,
Қоса қонды бұтақты ап.

Балапанда Тнейде,
Қарағайдың басында,
Түсуге жерге айла жоқ,
Қыйындық міне расында.

Шешше белін босатып,
Құс кетеді аспандап,
Айырылады қыраннан,
Қыядан ұшқан өзін ап.

Бір шыққан соң қолынан,
Түсерме қайтып бұл қыран,

Қыран тұрса қолында,
Құтыларма жердегі аң.

Құс түгілі жан қайғы,
Болсада сонау ұяда,
Құсты күтіп үйір боп,
Иеленген қыяда.

Түсейін десе жерге алып,
Сескенед қазір қыраннан,
Байлағанға әлде кектенді,
Кектенсе кешпес ішер қан.

Осыны ойлап отырған,
Есітті Тней бір дыбыс,
Дыбыстан шошып талпынды,
Ушайын деп тағы құс.

Үзілмеді аяқ бау,
Жазбады Тней құшағын,
Солқылдады қарағай,
Иілтті қыран үш жағын.

Жақындап аттың дүбірі,
Шапқандай болды таяудан,
Әлде шапты бұларға,
Орманда жүрген азулы аң.

Ажырата алмай не екенін,
Қарыса Тней құшағы,
Қарағайды қапсыра,
Қаттырақ тағы қысады.

Ақырды келіп таяудан:
— «Адамзаттысың жөніңді айт,

Әлде сайтан перісің,
Сыйқырлама жауап қат».

Адамның естіп лебізін,
Жарыла жаздап жүрегі,
Кетті жауып жас көзін,
Тнейдің талып білегі.

Босана берді қарағай,
Босаңсый берді тұла бой,
«Ағатай» деуге келді тіл,
Бытырап кетті қайратты ой.

Баланы көріп қысылған,
Атынан түсіп әлгі адам,
Қарағайға өрмелеп,
Бүркітке жетіп жалма-жан,

Айлалы сақ бұл бір ер,
Кездескен бала бағына,
Сақтанып кұстан тонын ап,
Бос салып құс жағына.

Жаба салып тонменен,
Құсты сырттан орады,
Баланы кұстан босатып,
Құсты мықтап қолға алды.

Жерге түсіп талықсып,
Жатты Тней көп заман,
Есін жыйса қасында
Отыр бөгде бір адам.

«Болды — деп — қандай уақығға»,
Жөн сұрады баладан,

Айтқанда жөнін Тнейді.
Құшақтай алды әлгі адам:

— «Тней болсаң қарағым
Мен мергеннің досымын,
Қуантам өзім апарам
Білемін орнын қосының».

Дедіде алып Тнейді,
Міңгестіріп артына,
Құсын орап тонымен,
Алдына қысып алды да,—

Жөнелді жортып әлгі адам,
Қара орманды қақ жарып,
Күнде батты алыста,
Өрттей жанып қызарып.

Жердің үстін сағынған,
Аңсаған аттың жүрісін,
Қыяда бел жіп тағынған,
Қыйын күндер құрысын,

Құтылып Тней қыспақтан,
Атқа мініп алды дем,
Балапан тағы қолында,
Құмары құс жанына ем.

Келе жатыр үйне,
Зарыққан ата-анаға,
Айырылып жалғыз баладан
Көзін сатқан далаға.

Көкте бұлтқа көз сүзіп,
Ұшқан құстаң жол тосып,

Сұраушы еді Тнейін,
Екі бейбақ үн қосып.

Мерген қосы көрінді,
Шалғынды түнлік бойында
Еңкейе аққан ертіске,
Көлбеген жазық ойында.

Тамылжыған жазғы іңір
Ескен кешкі самал жел,
Түнліктің суы сылдырап,
Маужырап түнмен жазғы бел.

Оралып өскен көк шалғын,
Жұпар аңқып ескен тел,
Елден жеке аң бағып,
Тойғызып тобыр жатқан ер.

Мезгілсіз жортқан салт атты,
Түнделеткен дүбірге,
Шықты құрып мылтығын,
Сұр мерген қостан іңірде.

Алыстан досы тіл қатып,
— Шүйінші — айтты мергенге,
Қуанғаннан жылады,
Баласын мерген көргенде.

Жүгіріп шықты анасы,
Жүгірді қоса Қарлығаш,
Құшақтап бәрі Тнейді,
Қуанып көзден төкті жас.

Үмітін үзген ата, ана
Басты мауқың сағынған,

Ғайып боп кеткен баласы,
Ойда жоқтап табылған.

Тнейі келді мергеннің,
Құмартқан алып қыранын,
Қайғының арты мерей боп,
Тауыпты солай мұрадын.

IV. ҚЫРАН ТНЕЙ ҚОЛЫНДА

Тнейге кұсты баулытып,
Кұс тілін жастай үйретті,
Ордалы аңға жібертіп,
Шабытын көптен тілетті,

Балапан жылы-ақ бап тауып,
Киікке түсті ордалы,
Тірнек жылы тіленіп
Ұшқан аңын қоймады.

Тастүлек жылы талқандап,
Ойнақ қып киік ордасын,
Бұғының түсіп тобына,
Қыйратты теуіп шорттасын.

Қана жылы қасқырдың
Ұялас тобын бір қырды,
Жана жылы жәйратып,
Арқарды таудан сыпырды.

Ақбозым жылы алысты,
Кездесіп айғыр аюға,
Оныда алған саркұсты,
Аң таппай Тней салуға.

Барылты қостап Баянға,
Қарашада қайырып,

Салыпты қоңыр жәй аңға
Күйінде қыран жүр қырып.

Шомылғандай көбікке,
Қар жамылды тау Баян,
Құсты ап шықты биікке,
Бір сонарда Тней паң.

Қыясынан Ақбеттің¹,
Жасыбай көлге бет бұрып,
Қыранын алып қолына,
Томағасын сыпырып.

Отырды Тней қыяда,
Көтерілді алтын күн,
Жасыл торғын орманын
Ақ қарға орап талай шын.

Найза таста Күсмұрын,²
Аспан бойлап Қиікті,³
Шомылып шыққан күн нұрын,
Күмістей шұғыла киіпті.

Тамам асқар үңіліп
Қараған асыл айнасын,
Бетінде бүгін қар тұнып,
Көре алмай таулар тұр тасын.

Көк айна мұзын қар басып,
Күмістей қылау жарқылдап,
Ойнайды түсіп жас шұғыла,
Көз қытықтап асыр сап.

¹ Ақбет—тау аты.

² Күсмұрын тау аты.

³ Қиікті—тау аты.

Көк бұйра орман түптерін,
Алыс асқар қорымын,
Тінтіп көзі қыранның
Қоселеп таулар бөктерін.

Қомдады қанат сымпыйып,
Етбеттен түсе өр қыран,
Атылып Тней қолынан
Әдетін істеп көргенде аң.

Айналып шығып аспанға,
Кұйылды қалың қамысқа,
Жасыбай көлдің жағасын
Жар болып тұнған алыста.

Шыға келді қамыстан,
Ойнақтап жортып бір барыс,
Кұйылды қыран Сарысқа,
Басталды майдан бір алыс.

Қыранды көріп түйілген,
Жығып ап жүнін жылмыйып
Жекпе жекке тұр барыс
Атылмақ қарсы күш жыйып.

Қыранға қарсы шабуға
Оттай жанып екі көз,
Ататын бұда ер еді,
Әудем жерден оқтан тез.

Қанат құйрық суылдап,
Шүйілді қыран шоқпардай,
Қарғығанша барысты,
Жаядан жәй боп соққандай.

Кетті теуіп сар қыран,
Шоңқайып қалды өр барыс,

Уысқа түспей қайта атты,
Аспанға өрлеп қыран кұс.

Шығып ап қыран шарққа,
Қайтадан тағы шүйілді,
Тістелеп санын барыста
Долданып күшін жыйынды.

Ақша қар жапқан үлпілдеп,
Жасыбай көлі мұз майдан
Барыспен бүркіт салды алыс
Бірінен бірі жоқ тайған.

Біреуі жер бірі көк,
Тәжаббар таймас батыры,
Екеуі шықты жекпе жеке,
Асқақ күш алып батылы.

Қыранын көріп алысқан
Барыспен, мұз майданда,
Шапты Тней қыядан,
Қарамай тастан тайғанға.

Әлде қыран мерт болад,
Аузына түсіп барыстың,
Әлде кұспек шат болад,
Қызығын көріп алыстың.

Мертігіп қалған ер барыс,
Сүйретіліп ышқынды
Шүйілгенде қайта кұс,
Барыста ерлік күш қылды.

Долданып күшін бір жыйып
Қарамай ауыр мертікке,

Қыранға қарсы атылды,
Ашулы барыс тік көкке.

Осы кезде сары қыран,
Басынан барыс сарт етті,
Түйіліп келіп шокпардай,
Қара құстан бір тепті.

Сылқ етті барыс жығылды,
Бүрді бастан сары қыран,
Бір шеңгелі өкпеде,
Сорғалады жылы қан.

Ақтық күшін бір жыйып,
Бұлқынды тулап ер барыс,
Өкпеден бастан бүріп ап
Қозғалтпады қыран құс.

Талқандап көзін ағызды,
Тартып жеп тілін барыстың,
Аққарға жосып қызыл қан,
Ойран боп орны алыстың.

Көкпен жердің тағысы,
Алыскан майдан беті мұз,
Астында көлі Жасыбай,
Айнала асқар алып құз.

Барысты бүріп саурына,
Көзімен тілін тартып жеп,
Бұлкілдеп балуан жауырны,
Алыста жыққан жекпе жек.

Отырғанда сары қыран,
Тней жетті құсына,

Сыпырды терін кұсбегі
Шапқан екен қысыла.

Масаттанып қыраны,
Тнейдің көріп желгенін,
Барысты тастап қойқандап,
«Алыстым міне жеңгенім».

Дегендей қыран кұсбекке,
Отырды қарап шалқалап,
Мадақтап кұсын Тнейде,
Сыйпап сылап қолына ап.

Терісін барыс бөктеріп,
Қосына қайтты кұсбегі,
Барысты бүріп Баянда
Сары қыран бағы үстеді.

Түлкіні тышқан есепті,
Алады екен жем үшін,
Кұм түлек жылы кұсының,
Көріпті Тней бір күшін.

Бір күні Сарытау басынан,
Сарыкұс тілеп ұшыпты,
Бір шатқалға түйіліп
Сарыкұс аңға түсіпті.

Келсе шауып артынан,
Қос қасқырды шеңгелдей,
Отыр екен сарқыран,
Көмейден тілін тартып жеп.

Ұйыққан екі қасқырға,
Шеңгелін салып қатардан,

Өкпеден қысып өлтіріп,
Отыр екен Сарқыран.

Сол жылы сарықұс келбеті,
Тым бөлек екен өзгеше,
Құтқармайды екен ешбір аң,
Қандай тобы кез келсе.

Қызыл жемсау кер балақ,
Шоқпар шуда шапшалқақ,
Қалың топшы нар-тұмсық,
Сырты қайқы жап-жалпақ.

Терек жапрақ шағый жүн,
Бура сан Сұты тап-талтақ,
Жарма тұяқ қалың қыш,
Қанды көз қайтпас қайшы жақ.

Осылай еді сары құсты
Дейді екен сол жыл көргендер,
Жалайыр Шора дейді екен,
Тұқымын мұның теппе кер.

Қауырсын күйрық теңбілдеп,
Сарықұс сансыз түлепті,
Құспен Тней қос жасап,
Қолдан сан жыл түлетті,

Күзгі күйлі шабытта,
Ордалы салып киікке,
Қырғызады екен қыранға
Отырып Сарытау биікте.

Жортқан тағы кұтылмас,
Қасқыр түлкі ұялы аң,

Ушша қыран алғаны
Анды тілеп қыядан.

Жаз шықса тастап тұғырын,
Кетеді екен құс түзге,
Аңға шығар қайырып,
Келеді екен құс күзде.

Құс Тнейге күт болып
Арқаны жарып ат кетті,
Әйел алып ұл туып,
Тұңғышы Бекей ер жетті.

Баршын тартып сары қыран,
Желке шуда қуарып,
Азғантай болса алмайды аң,
Қайтатын болды бос барып.

Ордалы аң көрсе ойрандап,
Қанғанша шабыт қаң қылып,
Қартайсада сары қыран,
Қырады екен иіріп,

Үйге келсе бос тұрып,
Тұмсығын сүйеп Тнейге,
Жастанып тұғыр сары құспен,
Бірге ұйықтайтын Тнейде.

Албырт мінез аңғалдау,
Орамсыз епсіз Бекейге,
Қасына желсе қағып қап,
Қоятын қыран кей-кейде.

Тней жоқта тіл алмай,
Бекей құсты аңға алып,

Кетеді екен Сарытауға,
Қайтамын деп құс салып.

Бекейдің алған әйелі,
Жалайыр Шора жиені,
Құстың тілін көп білген
Урпағы құсбек киелі.

Сарықұстың сезіп ашуын
Бір күні аңнан қайтқанда,
Гүлпарша жары Бекейден,
Сұрады:
— Салдың қанша аңға?».

Қайырып мойнын кекті құс,
Жем алмай Бекей қолынан,
Қамшының ізі білініп,
Сары қыранның жонынан.

Құсқа жемді Гүлпарша
Өзі апарып жегізді,
Бекейге айтты — байқап жүр,
Мерт қылмасын бұл сізді.

Қолыңды құсқа тигізбе,
Тегі кекшіл теппе кер,
Тұқымы мұның ұмытпас,
Қарсыласса қан ішер.

Шабыты келмей шағын аң,
Көрінседе алмайтын,
Шабыты қанбас аңға ұшша
Өштескен жанды қандайтын,

Мұның тегін нағашым,
Көп айтатын қатер деп,

Қолыңнан сенің аңға ұшпас,
Қолың тиді кешпес жек».

Гүлпаршаның бұл сөзін
Елесін бе Бекей жас.
Онан сайын сары құспен,
Болып алды жаны қас.

Қарашаның қарсаны,
Топтанып киік тауға өрген,
Сарықұсты Тней қайырып,
Қиікке салар күн келген.

Бір үлкен топ кездесіп,
Тней кетті жүріп жол,
— Сарықұсты берме Бекейге».
Деп келінге тапсырды ол.

Тней кетті аттанып,
Күйіне келіп отыр құс.
Шабытқа түсіп баптанып,
Көрінген сайын суық қыс.

Алғашқы ақша қар жауып,
Түсіп жерге қан сонар,
Қыранды Бекей аңға алып
Қетпек болған қалпы бар.

Гүлпарша сезіп Бекейдің
Шықбағын алып Сарықұсты,
Атасы айтқан кетерде
Ойына келіп сөз түсті.

— Бермеймін құсты шықпа алып,
Тапсырған атам осылай,

Көнбесең жазым боларсын
Деп ойлама досым жәй!»...

Әйелдің сөзін елерме
Жас Бекей өр көкірек,
— Сонар мынау жосылған,
Отыр қыран аң тілеп».

Деді де көнбей әйелге
Әкетті құсты тауға алып,
Гүлпарша қалды үйінде,
Дәрмені келмей құр налып.

Бекей жетіп Сарытауға,
Шықты биік обаға,
Кекті қыран жек жыйып,
Сыпырғанда томаға,

Алысты сүзе бір қарап,
Алдынан қашқан киікке,
Көрседе ұшпай отыр құс,
Түнере қарап биікке.

Тобы қалың торсыйып,
Тоңқая желген киікке.
Ұшпаған қыран бұйығып,
Телміріп сыртқы биікке.

Бекейдің келіп ашуы,
Қондырып құсты обаға,
Тартып-тартып жіберді,
Қамшымен сырттаң жонды ала.

Бір шыр етіп қарт қыран,
Атылып шығып аспанға,

Түйілді зырлап Бұлтта ойнап,
Асқандай болды асқарға.

Жөнкіліп Бөкен ордалы аң,
Жел бетті ала ұйтқыды,
Узаған сайын қыраны,
Бекейдің өсіп түйткілі.

Міне салып атына
Жел бетін ала биіктің,
Шықты шауып алдынан,
Жөңкілген қалың киіктің.

Бекейде жетті кезеңге,
Сарытауды сырттай көбелеп,
Атына салып қамшыны
Басқа көзге төпелеп.

Иіріліп жүйткіп жүр киік,
Үстінде қыран ойнақтап,
Түсіріп түйіп шетінен,
Жарық-жұрқ етіп ойнақ сап.

Көрген соң сарықұс қыймылын
Тұра шапты Бекей жас,
Адал алмақ аңдарды
Аңғал жігіт аңға мас.

Келгенде Бекей таянып,
Кетті сарықұс аспандап,
Көрінбей бұлтқа жірді де,
Зырлады атқан тастай нақ.

Шаншыла келіп Бекейдің
Дәл үстінен кұйылды,

Қанат күйрық ысқырып,
Найзағайдай түйілді.

Уқпады Бекей кұс сырын,
Жайды қолын қонар деп,
Аққан бетпен сары қыран,
Төбеден түйе тепті кеп.

Қыранның күшті түйяғы,
Сокқанда түйе Бекейді,
Ауып есі атынан,
Бекей жерге еңкейді.

Қоя берді қан саулап
Аузынан Бекей лакылдап,
Жығылды Бекей атынан
Бүркіт те қонды жарқылдап.

Жығылған Бекей үстінде
Шалқая қонып сары қыран,
Тұмсығын салды жүрекке,
Алғандай бейне жабайы аң.

V. ҚЫРАНДЫ ТНЕЙ ҚУДЫ ҮЙДЕН

Сонарды көріп соқта боп,
Бұрқырап түскен жұмсақ қар,
Қайтты Тней тастап топ,
Салуға кұсын ынтызар.

Асығып келсе үйінде
Кұсыда жоқ, Бекей жоқ,
Гүлпаршадан сұрады,
Күйініп Тней жалын боп.

— Берме деген сөз қайда,
Неге бердің қыранды.

Мерт қылған шығар Бекейді,
Алмайды бүгін ол аңды».

Деді де Тней үйінен,
Жөнелді тауға төбелеп,
Белгілі киік адырға
Жеткенде шауып көбелеп.

Үстінен шықты қыранның
Бекейдің жарып жүрегін,
Отыр екен кекжыйып,
Өштескен алып кұс кегін.

Себеп болмай сақтығы,
Жалғыз ұлы қаза боп,
Қарт Тнейдің жүрегі,
Өртенді бейне болды шок.

Кұлап түсті атынан,
Қасында қыран қанды көз
Күңіренді Тней, күңіренді,
Бөленді мұңға құла түз.

Көпке дейін ес жыймай,
Жатты бала қасында,
Отыр қыран кек жыйып,
Бекейдің түспей басында.

Қайғымен жанып күйгендей,
Шатынап қысқы күн батты,
Ақ қардан кебің кигендей,
Тұнжырап таумен жер жатты.

Атасы мен күйеуін
Іздеп шығып Гүлпарша,

Тапты ерінің сүйегін,
Болып жатқан арса-арса.

Айнала түн елсіз тау,
Басын сүйер пенде жоқ,
Қайраттанып Гүлпарша
Атасына ақыл боп,

Мінгізді де атына
Өзі алды Бекей сүйегін,
Кұсты беріп Тнейге,
Айтты кешпес құс кегін.

Күңіреніп Тней Гүлпарша
Келді үйіне тұңғатып,
Көз ілмеді қайғыдан,
Бір тұрып Тней бір жатып.

Бір күні Тней байлатып
Сарықұсты алып қолына,
Шапа шотын қайратып,
Салып бөкен жонына,

Бар саусағын шаптыда,
Балақ бауын қыйып ап,
Томағасын сыпырып,
Шығарып тауға қамшылап,

Қыранмен Тней хош айтты,
Уяласты кек бөлді,
Қыран кетті шарықтап
Деп қойды Тней құста өлді.

VI. ҚҰСПЕН ТНЕЙ ҚАЙТА КЕЗДЕСТІ

Әлденелер заман боп,
Қайғылы қыстар, жаз өтіп,

Картайып Тней төсекте,
Жатып алды күй кетіп.

Ашумен шапты қыранның,
Аяғын Тней болды қор,
Ұяда бірге өспеп пед,
Құста болса досты зор.

— «Айуанда болса кек куды,
Кегіне тиді албырт жас,
Қорқылдым ау қыранды,
Тұяғын қырқып тастап аш».

Деп күңіреніп жататын,
Сағынып Тней сарықұсын,
Қой қоралап қарт қойшы,
Бітіріп сырттан жұмысын.

Жәйланып үйге отырып,
Қойшы күндіз көргенін,
Сарытауды сырттай көп киік,
Жосылып бүгін өргенін.

Сол киікке бір құстың,
Құйылып көкпен төнгенін,
Киікті тауда иіріп
Топтап неше бөлгенін.

Аяғында тұяқ жоқ,
Тегеуірінмен текпілеп,
Қырды көрдім көзіммен,
Сары қыранның өзі — деп.

Дегенде қойшы, тыңдап боп,
Ерттетіп атын құс белі,

Отыра алмады үйінде,
Ұмытылды ескі кұс кегі.

Таң рауандап атқанда,
Шықты Сарытау басына,
Гүлпаршадай кұс бегі
Келінін алып қасына.

Бұлар келіп шыққанда,
Обадан сарыкұс ойнақтап,
Түнеген екен шықты ұшып,
Шарыққа қыран ойнақ сап.

Айланып ұшты сары қыран,
Сарытаудың сүзе қыясын,
Тней кұсты көрді де,
Жіберді төгіп көз жасын.

Шақырды көктен қыранын,
Усынып қызыл қолымен,
Шыққанда үні Тнейдің
Шүйілді қыран тым төмен.

Жаяулап келіп жарық етіп,
Қолына қонып Тнейдің,
Шаңқылдап қыран үш рет,
Қатқандай бопты досына үн.

Көзінен жасы бұршақтап,
Басын сүйеп Тнейге,
Қыранын қысып төсіне,
Жылапты зарлап Тнейде.

Тұяғы жоқ жұдырық,
Қыжыры қалың алақан,

Домаланып мүйіз боп,
Сонымен теуіп қырып аң.

Жүріпті қыран жат түзде,
Сарытауға соқпай не заман,
Әлде ауды ма аңсары,
Үйренген жерге қырған аң.

Келгені ғой ойысып,
Көрсін деп әлде тірлігін,
Әлде келді сағынып,
Тнейдей досын құс бүгін.

Қолына құсты қондырып,
Қойып сырлы балдаққа,
Сарытаудан Тней сары құспен,
Тұрды қарап жан жаққа.

Жебелі тұяқ кер шуда
Қызыл жемсау мұз балақ,
Құсын талай ұстаған,
Биігі қой қолына ап.

Көз алдынан тізіліп
Өтіп жатты бар өмір,
Жасарғандай жәйнады,
Құсы қолда қарт көңіл.

Бірақ қолда сарықұс бар
Кер шуда жоқ, тұяқ жоқ,
Тнейде тірлік құр нұсқа,
Сырты жалын іші шоқ.

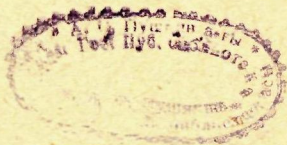
Қос қарт қыран қосылып
Сарытаудың биік басында,

«Қалды», — деп еді қарт әжем
Гүлпарша келін қасында.

Сарытаудың заңғар биігі,
Тней деген жалғыз дың,
Сонан Тней атанып,
Қалыпты дейді, асқар шын.

13,1—1943

Алматы.

С. Бегалин

Месть орла

(На казахском языке)

Издание КазОГИЗ'а

Ответственный по выпуску *М. Молдашева*

Подписано к печати 13/IV-1944 г. УГО1711. Издатель-
ский № 212. Объем 2,25 п. л. Уч.-авт. л. 2,6. Тираж 10.000
Цена 1 руб.

г. Алма-Ата, К. Маркса, 53. Гос. типография № 2.
Зак. № 1106